

25. Басін К.В. Юридична відповідальність : природа, форми реалізації та права людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Басін Кирило Володимирович. – К., 2006. – 214 с.
26. Йоффе О.С. Вина і відповідальність по радянському праву / О.С. Йоффе // Радянська держава і право. – 1972. – № 9. – С. 38–42.

УДК 342.922:355.21

ВЕРНИГОРА В.В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

У статті здійснено аналіз вітчизняних нормативно-правових актів з метою визначення специфіки правового регулювання військово-службових відносин в умовах особливого періоду, а також з'ясовано стан особливого періоду в Україні, зазначено його характеристики.

Ключові слова: правовідносини, військово-службові відносини, адміністративно-правові відносини, право, закон, Збройні Сили України, особливий період.

В статье проведен анализ отечественных нормативно-правовых актов с целью определения специфики правового регулирования военно-служебных отношений в условиях особого периода, а также выяснено состояние особого периода в Украине, указаны его характеристики.

Ключевые слова: правоотношения, военно-служебные отношения, административно-правовые отношения, право, закон, Вооруженные Силы Украины, особый период.

The article analyzes the domestic normative legal acts in order to determine the specifics of legal regulation of military-service relations in the conditions of a special period, as well as the state of a special period in Ukraine, as well as its characteristics.

Key words: legal relations, military-service relations, administrative-legal relations, law, law, Armed Forces of Ukraine, special period.

Вступ. Під час соціально-політичних, економічних трансформацій будь-якого суспільства суттєво зростає значення діяльності окремих громадян та суспільних регуляторів щодо забезпечення соціальної безпеки, а також державного і громадського порядку, охорони власності, встановленого порядку управління тощо. Важливим регулятором суспільного життя є нормативно-правове регулювання. Одним із різновидів останнього є адміністративно-правові відносини, особливістю яких є те, що одна зі сторін даного виду правовідносин наділена державно-владними повноваженнями в особі органу державної влади чи його представника.

В умовах збройного конфлікту особливо актуалізуються питання регулювання такого виду нормативно-правових відносин, як військово-службові відносини. Це пов'язано з тим, що під час особливого періоду окремих військовослужбовців як суб'єктів даного виду правовідносин наділяють певними владними правами і повноваженнями, можливістю здійснювати організаційно-розпорядчі функції, вживати адміністративних заходів, заходів фізичного впливу, застосовувати спеціальні засоби тощо. Отже, маючи відповідні владні повноваження, військовослужбовець здійснює функції держави і виконує коло державних завдань. У зв'язку з цим важливо з'ясувати сутність та специфіку нормативно-правового регулювання військово-службових відносин під час особливого періоду.

© ВЕРНИГОРА В.В. – аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права (Київський національний торговельно-економічний університет)

В науковій літературі теоретичні напрацювання стосовно поняття військово-службових відносин, їх нормативно-правового регулювання в умовах особливого періоду з'явилися порівняно недавно і стосувалися переважно проблеми попередження правопорушень серед військовослужбовців. Зокрема, питання специфіки правового статусу військовослужбовців, профілактики адміністративних проступків розглядалися у працях таких вчених, як: В. Авер'янов, В. Білоус, І. Голосніченко, І. Корж, Ю. Кравченко, В. Кузнєцов, Л. Коваль, О. Негодченко, О. Остапенко, В. Шамрай, В. Юсупов та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є окреслення сутності та специфіки нормативно-правового регулювання військово-службових відносин в особливий період.

Результати дослідження. Увага вітчизняних науковців до проблеми нормативно-правового регулювання військово-службових відносин обумовлюється процесами, які відбуваються в Україні останніми роками і пов'язані з антитерористичною операцією на сході України.

Загальновідомо, що правовідносини – це такі суспільні відносини, що регулюються нормами права, забезпечуються державою та виникають між суб'єктами з приводу задоволення їх прав та інтересів, між якими наявний правовий зв'язок. У науковій літературі існує ряд дефініцій означеного поняття, серед яких, на наш погляд, слід виокремити визначення О. Скакун: «Правовідносини – це врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами-носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності та забезпечуються державою» [1, с. 506].

Одним із різновидів правовідносин є адміністративно-правові, які, на думку науковців, є результатом впливу норм права на поведінку суб'єктів сфери державного управління, внаслідок чого між ними виникають сталі правові зв'язки державно-владного характеру [2, с. 62–64].

Враховуючи визначення поняття «адміністративно-правові відносини», можемо охарактеризувати військово-службові відносини як один із видів адміністративно-правових відносин. Основними ознаками військово-службових відносин виділяють наступні.

По-перше, військово-службові відносини діють між суб'єктами, на яких поширюється дія нормативних положень законодавства у військовій сфері.

По-друге, військово-службові відносини є двосторонніми відносинами, де суб'єктами, з однієї сторони, є орган державної влади, а з іншої – фізична особа.

По-третє, військово-службові відносини відносяться до сфери виконавчої державної влади.

По-четверте, військово-службові відносини є суворо підпорядкованими і вертикальними.

По-п'яте, юридичними фактами для виникнення військово-службових відносин є дії (наприклад, укладення особою контракту на військову службу) та події (наприклад, призов громадянина на військову службу у зв'язку із досягненням ним відповідного віку).

По-шосте, об'єктом даних відносин виступають дії або бездіяльність учасників військово-службових відносин у сфері здійснення захисту держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

По-сьоме, до суб'єктів військово-службових відносин відносять державу в особі її військових органів та громадян України (не лише особи, що проходять військову службу, а й допризовники і призовники, військовозобов'язані і резервісти).

В контексті зазначеного, а також ґрунтуючись на існуючих у наукових джерелах і нормативно-правових актах визначеннях військово-службових відносин, можемо дати наступну дефініцію цього поняття.

Військово-службові відносини є особливим різновидом адміністративно-правових відносин, що виникають у сфері безпеки та оборони, мають високий ступінь імперативності та нормативно-правової врегульованості.

Таким чином, розглянемо детальніше особливості нормативно-правового регулювання військово-службових відносин в умовах особливого періоду. Зокрема, зупинимось на визначенні і характеристиці поняття «особливий період».

Потрібно зазначити, що військово-службові відносини не мають аналогів як у приватних правових, так і в державно-правових відносинах, адже вони пов'язані з нормативно закріпленою можливістю застосовувати військовослужбовцями зброю та бойову техніку для вирішення поставлених задач. Разом з тим, норми чітко регламентують можливість застосування зброї і військової техніки та відповідальність за порушення встановлених правил.

У зв'язку з подіями на сході України, в умовах оголошеного особливого періоду, з метою припинення і недопущення вчинення військовослужбовцями правопорушень командирам (начальникам) військових підрозділів надано право застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби та зброю.

Згідно з нормами чинного законодавства України особливими правовими режимами, які можуть тимчасово вводитися в нашій державі чи в окремих її місцевостях в разі виникнення різного роду ситуацій, можуть бути: режим надзвичайного стану, режим воєнного стану, режим у районі проведення антитерористичної операції та ін.

Законом України «Про оборону України» вводиться таке поняття, як особливий період. Відповідно до ст. 1 вказаного нормативно-правового акту особливий період настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації, чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [3].

Крім офіційного визначення в Законі України «Про оборону України», немає положень щодо особливостей впливу особливого періоду на національне законодавство України.

В Україні особливий період розпочався з моменту оприлюднення Указу Президента від 17.03.2014 р. № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», затвердженого Законом України «Про часткову мобілізацію» № 1126-VII від 17.03.2014 р. Скасування ж особливого періоду повинно бути здійснено згідно Указу Президента «Про демобілізацію» після стабілізації ситуації на сході України – такі роз'яснення надало міністерство оборони України в листі від 01.10.2015 р. № 322/8417. Це породило додаткові пояснення як компетентних відомств, так і окремих експертів-правників, юристів-практиків та ін.

Так, один із підходів стверджує, що оскільки мобілізація оголошувалася не безстроково і була обмежена в часі, тому особливий період охоплює час, протягом якого здійснювалася мобілізація відповідно до указів Президента України. Відтак у проміжках між періодами мобілізації згідно з указами Президента України особливий період не діє, а тому він закінчився із завершенням останньої хвили мобілізації. Таке роз'яснення міститься в рішенні Київського апеляційного адміністративного суду від 04.02.2016 р., розглядаючи «справу за позовом прикордонника-контрактника № 826/18425/15, суд визначив, що дія особливого періоду обмежується строками, встановленими для проведення мобілізації, або часом, протягом якого діє воєнний стан і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Таким чином, особливий період в Україні діяв з 18.03.2014 р. по 02.05.2014 р., з 07.05.2014 р. по 21.06.2014 р., з 24.07.2014 р. по 07.09.2014 р., 20.01.2015 р. по 22.08.2015 р. А починаючи з 23.08.2015 р., особливий період не діє» [4].

Представники іншого підходу вважають, що «особливий період триває до оголошення рішення про демобілізацію, а закінчення періоду мобілізації не є самостійною підставою для припинення особливого періоду. Тому особливий період розпочався з моменту оголошення мобілізації та завершився демобілізацією шостої хвили мобілізованих» [5]. Відповідний указ про демобілізацію останньої, шостої, черги мобілізованих було ухвалено 26.09.2016 р., відповідно до якого у жовтні 2016 року закінчилося звільнення в запас військовослужбовців за призовом під час мобілізації на особливий період.

Отже, згідно із вказаними точками зору сьогодні особливого періоду в країні немає. Окрім того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби» від 06.12.2016 р. № 1769-VIII визнано, що військовослужбовці, які уклали контракти на термін до закінчення особливого періоду, можуть укладати нові контракти з визначеним терміном дії [6].

Оголошення особливого періоду і проведення мобілізації зумовили залучення цивільних осіб на військову службу через мобілізацію. Це ще раз підтверджує положення, що до суб'єктного кола військово-службових відносин належать не лише військовослужбовці, а й цивільні громадяни, на яких поширюється дія військового законодавства.

Головними ж особливостями цих відносин в особливий період є збільшення чисельності Збройних Сил України та надання командирам (начальникам) додаткових повноважень.

Наслідком збільшення чисельності Збройних Сил України є переведення призваних за мобілізацією цивільних осіб до групи військовослужбовців, тобто безпосереднє їх підпорядкування військовим командирам і начальникам відповідних підрозділів, що зумовило виникнення безпосередньої підпорядкованості. Водночас Закон передбачає певне коло осіб, що не підлягають мобілізації на цей період.

Іншою особливістю стало надання командирам (начальникам) в умовах особливого періоду, в тому числі в умовах воєнного стану чи бойової обстановки, з метою затримання військовослужбовця, який вчиняє діяння, що підпадає під ознаки злочину, повноважень на затримання

цього військовослужбовця шляхом застосування до нього заходів фізичного впливу, спеціальних засобів чи табельної вогнепальної зброї.

Так, п. 22-1 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України встановлює, що командир (начальник) в умовах особливого періоду, в тому числі в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці, з метою затримання військовослужбовця, який вчиняє діяння, що підпадає під ознаки злочину, пов'язаного з непокором, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням бойових позицій та визначених місць дислокації військових частин (підрозділів) у районах виконання бойових завдань, має право особисто застосовувати заходи фізичного впливу без спричинення шкоди здоров'ю військовослужбовця та спеціальні засоби, достатні для припинення протиправних дій [7].

В умовах бойової обстановки командир (начальник) може застосувати зброю чи віддавати підлеглим наказ про її застосування, якщо в інший спосіб неможливо припинити злочин, при цьому не заподіюючи смерті військовослужбовцю.

У разі, якщо дозволяють обставини, командир (начальник) перед застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів або зброї повинен голосом чи пострілом угору попередити про це особу, проти якої можуть бути застосовані такі заходи [7].

Цією нормою робиться акцент на тому, що у зв'язку із особливим періодом на території країни, введенням військового стану чи у бойовій обстановці командир має право самостійно, чи віддавши відповідний наказ своїм підлеглим, припинити вчинення військовослужбовцем правопорушення, застосувавши до нього заходи фізичного впливу, спеціальні засоби. Крім того, командир (начальник) має право позбавити життя військовослужбовця в разі неможливості іншими засобами змусити його припинити вчиняти злочин.

На нашу думку, застосування зброї командиром та надання такого наказу своїм підлеглим є вимушеною мірою, що постає відповіддю на сучасні виклики часу та обставини, що склалися. Разом з тим, можемо простежити певну суперечність цієї норми змісту ст. 27 Конституції України, де зазначено, що обов'язок держави – захищати життя людини та ст. 124, що закріплює положення, згідно з яким правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються [8].

З іншого боку, здійснення командиром (начальником) своїх повноважень, зокрема і повноважень, що передбачені пунктом 22-1 Статуту внутрішньої служби, є крайньою необхідністю для забезпечення правосуддя під час бойових дій та особливого періоду.

З огляду на вищевикладене, потрібно зазначити, що військово-службові відносини між їх учасниками існують постійно як у мирний, так і у воєнний час чи в особливий період. Закон наділяє командира (начальника) військового підрозділу додатковою владою з метою недопущення вчинення злочину військовослужбовцями та підтримання суспільних відносин в рамках правового поля. Законодавство чітко визначає суб'єктів військово-службових відносин, однак значним недоліком є правова основа особливого періоду як режиму, що ускладнює розуміння відмінності між особливим періодом і воєнним станом.

Регулювання військово-службових відносин як виду адміністративно-правових відносин здійснюється нормами публічного права. Сучасна вітчизняна судова практика визначила основні ознаки публічно-правових відносин: 1) обов'язкова участь у цих відносинах суб'єкта, наділеного публічно-владними повноваженнями; 2) імперативність публічно-правових відносин; 3) підпорядкованість одного учасника публічно-правових відносин іншому – суб'єкту владних повноважень; 4) домінування публічно-правового інтересу в цих відносинах [9, с. 69].

Отже, ці ознаки притаманні й військово-службовим відносинам, оскільки останні відповідають основним критеріям публічно-правових відносин.

Зокрема, така ознака військово-службових відносин, як імперативність, забезпечується законодавством України, особливо Військовими статутами, які є основними нормативними актами, що регулюють ці відносини.

Наприклад, відповідно до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України військовослужбовець зобов'язаний [7]:

- беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою, як святу оберігати Бойовий Прапор своєї частини;
- поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, що перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини;

– знати й утримувати в готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно;

– виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим званням, сприяти їм у підтриманні порядку і дисципліни та ін.

Зрозуміло, що крім обов'язків у військовослужбовця є й права, що також закріплені у цьому нормативному акті. Наприклад, військовослужбовці під час виконання службових обов'язків мають право застосовувати заходи фізичного впливу, а також носити, зберігати та застосовувати спеціальні засоби, зброю в порядку, встановленому законодавством.

Поряд з цим, статут встановлює і відповідальність за застосування спецзасобів, що свідчить про імперативність військово-службових відносин та певну обмеженість у використанні своїх прав військовослужбовцем. Отже, військово-службовим відносинам властива значна імперативність.

Також одним із головних принципів військово-службових відносин є високий рівень єдиності.

Відповідно до чинного законодавства сутність цього принципу полягає в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця; наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, видавати накази; забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних Сил України [7].

У відповідності до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України за своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців.

Начальник має право видавати підлеглому накази і зобов'язаний перевіряти їх виконання. Підлеглий, у свою чергу, зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до нього з повагою.

Непокоря, вчинена в умовах особливого періоду, є кримінальним правопорушенням і відповідно до ч. 3 ст. 402 Кримінального кодексу України карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років [10, с. 973].

Тобто у відносинах між собою військовослужбовці можуть бути командирами або підлеглими. Командир (начальник) наділяється всією повнотою розпорядчої влади щодо підлеглих, однак водночас на нього покладається індивідуальна відповідальність за всі сторони життя військового підрозділу. Крім того, командир (начальник) зобов'язаний одноособово видавати накази, попередньо переконавшись в їх відповідності законам і статутам Збройних Сил України, та перевіряти виконання своїх наказів підлеглими. Отже, положення норм статуту свідчать про наділення окремих військовослужбовців владними повноваженнями, можливість здійснення ними організаційно-розпорядчих функцій, вживання адміністративних заходів. Також положення свідчать і про імперативність військово-службових відносин у частині керування і підпорядкування між суб'єктами.

Також повноваженнями військовослужбовців є не лише їх належність до Збройних Сил України як структури державної влади, наділення повнотою розпорядчої влади щодо підлеглих і т.п., але й законодавче забезпечення здійснення їхнього прямого обов'язку (захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності держави) шляхом застосування тих чи інших способів і методів, серед яких: заходи фізичного впливу, зберігання та використання спеціальних засобів та вогнепальної зброї під час виконання службових відносин.

Відповідно до ст. 1141 Кримінального кодексу України перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. При цьому обов'язковою ознакою цього злочину є час його вчинення, а саме – особливий період [10, с. 285–286].

Отже, здійснення військовослужбовцями повноважень щодо оборони держави забезпечується шляхом встановлення чіткої ієрархічної системи управління Збройними Силами та їх наділення владними повноваженнями щодо ефективного виконання службових обов'язків.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що військово-службові відносини є одним з особливих видів адміністративно-правових відносин, що проявляється, перш за все, в їх суб'єктному складі. Так, учасниками цих відносин є орган державної влади чи його представник, що наділений державно-владними повноваженнями, з однієї сторони.

З іншої сторони їх учасником виступає особа, на яку поширюється законодавство у військовій сфері. Хоча значну групу цих учасників і становлять військовослужбовці, все ж до них також належать і цивільні особи. Оголошення особливого періоду на території України призвело до деяких змін у військово-службових відносинах, зокрема, це торкнулося владних повноважень командирів відносно підлеглих і мобілізованих до лав Збройних Сил України цивільних військовозобов'язаних осіб.

Специфіка нормативно-правового регулювання військово-службових відносин визначається умовами особливого правового режиму. Головними особливостями військово-службових відносин як виду адміністративно-правових відносин в особливий період є збільшення чисельності Збройних Сил України та надання командирам (начальникам) додаткових повноважень. Окрім того, правова невизначеність особливого періоду як особливого правового режиму суттєво ускладнює визначення особливостей змін у адміністративно-правових та військово-службових відносинах.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
2. Курс адміністративного права України : [підручник] / [В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін.] ; за ред. В.В. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.
3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/page>.
4. Полтавець С. «Особливий період»: коли і чим закінчиться? / С. Полтавець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2464:osoblivij-period-koli-i-chim-zakinchitsya&catid=8&Itemid=350.
5. Титаренко Н. Чи діє в Україні особливий період? / Н. Титаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/278660>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби : Закон України від 06.12.2016 р. № 1769-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1769-19>.
7. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
8. Конституція України: чинне законодавство станом на 15 грудня 2016 р.: Офіц. текст. – К. : Алерта, 2016. – 80 с.
9. Майданник Р.А. Цивільне право. Загальна частина : підручник [для студ. юрид. фак-ту] / Р.А. Майданник. – К. : Алерта. – Т. 1 : Вступ у цивільне право. – 2012. – 472 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1104 с.